

# Napoleon tussen feit en fictie

Op ontdekkingsstocht op het slagveld van Waterloo

31 mei 2015

*Op 18 juni 2015 is het precies 100 jaar geleden dat Napoleon in Waterloo verslagen werd door een geallieerde macht van Engelsen, Pruisen en Nederlanders. Ook Post Factum wil die verjaardag niet ongemerkt voorbij laten gaan. Maar het wordt zeker geen klassieke herdenking. Op zondag 31 mei wandelen we over het vroegere slagveld van Waterloo onder de enthousiaste begeleiding van Napoleon-kenner Marcel Gerritsen. Als geen ander is hij in staat om de gebeurtenissen van toen voor onze ogen weer tot leven te brengen, en de feiten van de fictie te scheiden. Het wordt dus een uniek en onvergetelijk bezoek. Passend daarbij brengen we u nu eens geen klassiek overzichtsartikel maar een interview met de gids van die dag, over zijn passie voor het onderwerp, mythe en werkelijkheid in de geschiedenis, de historische betekenis van Napoleon, het Franse verzet tegen Belgische munten, en soldaatje spelen.*

**Dit wordt een interessante discussie: een koele minnaar van Napoleon interviewt een echte Napoleon-fan.**

Laat ons zeggen: een *kritische* fan.

**Des te beter. Maar vanuit mijn optiek blijft de fascinerendste vraag: hoe wordt iemand nu eigenlijk Napoleon-fan?**

De nabijheid is de belangrijkste verklaring. Hoeilaart, mijn geboortedorp, ligt vlak bij Waterloo. Als kleine jongen zwierf ik dus vaak rond op of in de buurt van het voormalige slagveld. De leeuw, de talrijke monumenten en de hele heldencultus maakten een onuitwisbare indruk op mij. Die fascinatie heeft mij nooit meer losgelaten.

**Men heeft er inderdaad alles aan gedaan om rond Waterloo en Napoleon een sfeer te creëren die niet anders kan dan tot de**

**verbeelding te spreken. Een artikel over Napoleon dat ik onlangs las, concludeerde dat zijn voornaamste levenswerk eigenlijk bestaat in de mythe die hij rondom zichzelf gecreëerd heeft en die het voor latere generaties bijna onmogelijk maakt om doorheen de mythe nog de feiten te zien.**

Dat klopt, en dat is ook logisch. Wellington, de grote overwinnaar van Waterloo, heeft na zijn militaire loopbaan nog een hele carrière uitgebouwd in de politiek. Hij bracht het zelfs tot premier (1828-1830). Hij had simpelweg geen tijd om te werken aan zijn eigen 'mythe'. Bovendien had hij een zeer nuchtere kijk op geschiedschrijving. Er waren zoveel verschillende invalshoeken dat het volgens hem toch niet mogelijk was om een definitief en evenwichtig verhaal over de slag van Waterloo te brengen. Hij weigerde daarom soms zelfs zijn medewerking aan historici die zijn versie van de gebeurtenissen wilden horen.

Ook Blücher, de Pruisische aanvoerder, was niet geïnteresseerd in het creëren van een mythe. Hij was al 72 op het moment van de slag van Waterloo en had daarna als enige doel om nog maximaal te genieten van zijn laatste levensjaren (hij stierf in 1819).

Er bleef dus alleen Napoleon over om het beeld te bepalen van Waterloo en zijn eigen historische betekenis. Napoleon verbleef van 1815 tot 1821 in ballingschap op Sint-Helena en had letterlijk niets anders te doen dan aan zijn eigen mythe te werken. Hij ontving doorlopend belangstellenden die hem kwamen interviewen, en elk woord van Napoleon werd breed uitgesmeerd in boeken en kranten, vooral in Frankrijk.

Storend vanuit modern perspectief is daarbij niet eens de mate van zelfverheerlijking, maar wel dat hij zijn medewerkers kleinerde en hun rol minimaliseerde. Mislukkingen waren steevast te wijten aan een van zijn getrouwen. Wat natuurlijk bijzonder flauw is. Zo zou de nederlaag in Waterloo de schuld zijn van maarschalk Ney. Maar als dat al zo was, blijft het een feit dat Napoleon vlak naast hem stond en had kunnen ingrijpen.



*Het schilderij 'Napoleon die de Alpen oversteekt' (J.L. David, 1801) is een van de eerste voorbeelden van napoleontische mythevorming. David verwijst hier naar Hannibal (links onderaan) en Karolus Magnus (onderaan midden).*

### **Lieten de Engelsen hem zomaar begaan?**

De Engelsen waren nu eenmaal de overwinnaars en hadden dus niets meer te bewijzen. Bovendien vonden ze dat overwinnaars zich grootmoedig hoorden te gedragen. Ze stonden hem op Sint-Helena dan ook een relatief grote vrijheid toe.

Die houding leidde er zelfs toe dat op een bepaald moment de Britse publieke opinie het opnam voor Napoleon, toen die er zijn beklag over

maakte dat de gouverneur van Sint-Helena, Lowe, niet genoeg respect opbracht voor hem.

**En zo komt het dat het slagveld van Waterloo vandaag de dag overkomt als een eerbetoon aan de ‘grote held’ Napoleon, en niet aan de overwinnaar Wellington?**

Ja, maar voor alle duidelijkheid: Wellington was niet alleen. Hij kon de overwinning maar behalen omdat de Nederlanders standgehouden hadden bij Quatre-Bras en omdat de Pruisen eerst de eerste klap opvingen en hem vervolgens bijsprongen op exact het juiste moment. Qua troepensterkte waren de Engelsen trouwens veruit in de minderheid bij de geallieerden.

Maar het klopt wat je zegt. Er staat zelfs een standbeeld voor Napoleon ergens tussen de voormalige Britse linies, op een plaats waar hij nooit een voet gezet heeft. De meeste kleinere gedenktekens betreffen ook Napoleon en/of de Fransen, niet de geallieerden. Japanners die het slagveld bezoeken en een souvenir willen, kunnen bij wijze van spreken kiezen uit 500 verschillende bustes van Napoleon en zullen hard moeten zoeken naar een van Wellington of Blücher. Je zou al voor minder een verkeerd beeld krijgen van wat er zich werkelijk heeft afgespeeld...

Let wel: dat was niet altijd een bewuste verdraaiing van de geschiedenis. Al vrij snel werd gepoogd om het toerisme naar het vroegere slagveld te promoten. De Waalse beweging is natuurlijk altijd Fransgezind geweest. Dat speelde een niet te ontkennen rol. Maar eigenlijk werd er automatisch van uitgegaan dat men het gemakkelijkst toeristen zou kunnen lokken met de figuur van Napoleon – ook niet-Franse toeristen.

**De mythe betreft overigens niet alleen zijn rol als aanvoerder of als staatsman. Hijzelf zou bijvoorbeeld ooit de *Code Napoléon* als zijn grootste verwezenlijking betiteld hebben. Nochtans zijn die wetboeken helemaal niet de juridische revolutie die er vaak van gemaakt wordt. Nog afgezien van het feit dat zijn persoonlijke inbreng minimaal was: in wezen ging het om niet meer dan het samenbrengen van bestaande regelgeving (vooral het oude Parijse gewoonterecht en de hervormingen van Lodewijk XV) en het opleggen van het recht van Parijs aan de rest van Frankrijk. Op**

**verschillende punten draaide Napoleon de klok zelfs terug. En de echte vernieuwingen die traditioneel aan zijn bewind toegeschreven worden, bouwden meestal voort op aanzetten die al in de eerste jaren van de Franse Revolutie gegeven waren. Wat is dan de echte betekenis van Napoleon?**

Het klopt dat Napoleon in de eerste plaats een militair was. Hij had carrière gemaakt in het leger van het revolutionaire Frankrijk en was een soldaat in hart en nieren. Dankzij zijn militaire capaciteiten was hij ook opgeklommen. En militair *was* hij een genie – ook al had hij de neiging om op cruciale momenten zijn tegenstanders fataal te onderschatten. Dat militaire aspect gaf hem op zich al een zeer grote historische betekenis. Als gevolg van zijn veroveringen namen veel landen bijvoorbeeld de *Code Napoléon* over.

Veel dingen waarmee een *staatsman* verondersteld wordt zich bezig te houden, interesseerden hem daarentegen niet, zoals met name het financiële. Ook politieke hervormingen waren niet zijn grote passie. Hij was gepokt en gemazeld in het revolutionaire leger en de invloed van de revolutionaire idealen kon hij niet van zich afschudden. Maar bijvoorbeeld het uitdragen van die idealen naar andere landen was voor hem geen motivering meer om oorlog te voeren. Doorgaans liet hij de instellingen in de veroverde landen trouwens ongemoeid.

De grote verdienste van Napoleon is dat hij rust en orde bracht na de uiterst woelige eerste jaren van de Franse Revolutie. Die stabiliteit was dringend nodig na een periode waarin grote delen van de bevolking met getrokken messen tegenover mekaar gestaan hadden. En juist dankzij die stabiliteit was het ook mogelijk om enkele verwezenlijkingen van de Franse Revolutie te consolideren.

**Kan men wel spreken van ‘rust en orde’ als er onder zijn bewind bijna constant oorlog gevoerd werd?**

Napoleon was altijd een meester geweest in het ‘verkoppen’ van zijn oorlogen. Al lang vóór zijn machtsgreep in 1799 zag hij het belang in van het maximaal uitmelken van militaire successen bijvoorbeeld door het verspreiden van constante zegebulletins. Het hele land deelde in de glorie. Dat maakte hem zeer populair al tijdens die eerste jaren en die reputatie bleef hem altijd bij in de ogen van vele Fransen.



Bovendien waren de oorlogen die hij voerde toen hij zelf aan het bewind was, officieel verdedigingsoorlogen. Ook al ging het dan om de reactie van andere landen op de veroveringen van de legers van de Franse Revolutie, in de ogen van de Fransen werd Frankrijk aangevallen en kon het niet anders dan zich verdedigen. Die ‘verdediging’ werd zo ruim opgevat dat ook een preventieve aanvalsoorlog eronder kon vallen. Zo werd Spanje bezet om te beletten dat de Engelsen van daaruit Frankrijk zouden binnenvallen. Maar over het geheel genomen ben ik het er niet mee eens om Napoleon ongenueanceerd af te schilderen als een onverbeterlijke oorlogstoker. Er was in mijn ogen toch een “gedeelde verantwoordelijkheid” doordat Frankrijk nu eenmaal stond tegenover een front van vijandig gezinde mogendheden.



*Napoleon was voortdurend het object van beeldvorming, zowel in positieve als negatieve zin. In de Engelse pers en cartoons werd hij stevast voorgesteld als een kleine en gevaarlijke driftkikker. Bekend in dit verband zijn de cartoons van James Gillray. In deze cartoon (1806) wordt Napoleon voorgesteld als een bakker van koningen. Zijn minister Talleyrand kneedt intussen de deeg.*

**Is dat de reden waarom de algemene dienstplicht op zo weinig protest stuitte? Mij blijft het verbazen dat zoveel jongemannen, vaak boerenzonen die nog nooit buiten hun dorp geweest waren, weggerukt werden uit hun vertrouwde omgeving om een ellendige dood te sterven op bijvoorbeeld de Russische steppen, en dat zoiets niet op verzet stootte. In Frankrijk zelf, bedoel ik dan, want bij ons was er de Boerenkrijg en dergelijke.**

Oh, maar er was wel degelijk toenemend gemor over de dienstplicht, ook in Frankrijk. Een van de redenen waarom Napoleon in 1815 zwak stond, was trouwens dat een deel van zijn leger bezig was een opstand te bedwingen in Frankrijk zelf, in de Vendée.

Eenmaal men in het leger zit, wordt men echter volledig opgenomen in de machinerie en heeft men nog weinig mogelijkheden om zijn beklag te maken. De kameraadschap onder soldaten betekende ook heel veel en was voor velen de voornaamste motivatie om door te vechten. En 'trouw' en 'eer' werden nog heel hoog aangeslagen. Men identificeerde zich sterk met het leger of het regiment, waarvan de eer ten koste van alles verdedigd moest worden. En een eed van trouw verbrak men niet zomaar. Het leger dat in Waterloo vocht, bestond trouwens niet uit vers opgeroepen dienstplichtigen maar vooral uit oudgedienden, die Napoleon als opperbevelhebber hadden leren waarderen in zijn beste dagen en grote persoonlijke trouw voelden tegenover hem.

**Het klopt volgens mij dat nationalisme en patriottisme toen nog geen grote rol speelden in de motivatie van de gewone soldaat. Maar Napoleon en Waterloo gingen nadien toch een grote rol spelen in het Franse nationalisme? Je kan zelfs zeggen dat de hele Franse politiek in de 19e eeuw erop gericht was de 'blamage' van 1815 uit te wissen en de glorie van daarvoor terug te brengen (inclusief zelfs plannen om België te annexeren).**

Ja en nee. De houding van de Fransen tegenover Napoleon en Waterloo is altijd tweeslachtig geweest. Zo vind ik het opvallend dat er in Franse schoolboeken relatief weinig aandacht besteed wordt aan het onderwerp. Veel Franse historici worstelen nog altijd een beetje met de vraag welke plaats ze Napoleon moeten geven in de nationale geschiedenis.

Aan de andere kant laat juist die houding het terrein wijd open liggen voor fanatici. De ruimte die de echte historici niet opvullen, wordt dan ingevuld met mythes.

Het ging ook in fasen. De Bourbons, die na Napoleon over Frankrijk heersten, zwegen hem dood. Zij konden Waterloo moeilijk afschilderen als een nationale blamage, want dankzij die nederlaag waren ze op de troon gekomen. Maar Louis-Philippe, die in 1830 koning werd, voelde zich verwant aan Napoleon door de manier waarop hij aan de macht gekomen was en door zijn algemene politieke oriëntatie (liberale sympathieën getemperd door het nodige conservatisme). Hij wou ook opnieuw aansluiten bij de Franse glorie van weleer. Zo begon stilaan het eerherstel voor de vroegere keizer.

Maar het was vooral de 19e-eeuwse Romantische beweging die de cultus op gang trok. In de eerste plaats ging het daarbij om het beeld van de gevallen held. Het drama en de tragiek van zo'n thema, daar smulden de Romantici van. Maar geleidelijk raakte dat vermengd met nationalistische thema's. Victor Hugo, een van de voortrekkers in de 'rehabilitatie' van Napoleon, zei zelfs expliciet dat Frankrijk in 1815 dan wel een slag verloren had, maar dat het uiteindelijk toch nog de oorlog zou winnen – de propagandaoorlog. Hij nam het thema ook nadrukkelijk uit handen van de historici: terwijl jullie een verklaring proberen te vinden voor de nederlaag, zei hij, werk ik aan de overwinning. En dat allemaal ter meerdere eer en glorie van Frankrijk.

**Zo werd Napoleon dus een Franse nationale held. Zelf heb ik dat altijd wat aanstootgevend gevonden. Hij was per slot van rekening niet meer dan een ordinaire dictator met een groot ego, die zijn volk onder de knoet hield met censuur en een machtige geheime politie.**

Je mag Napoleon natuurlijk niet beoordelen volgens hedendaagse normen. Hij was op die punten zeker niet slechter dan zijn voorgangers.

**Maar het klopt toch dat vele Fransen Waterloo als een *nationale* nederlaag zien en het maar moeilijk kunnen verkroppen dat ze in 1815 verslagen werden?**

Inderdaad. Ze hebben de neiging om te stellen dat ze *niet echt* verloren hebben in Waterloo. Ze hebben manhaftig gevochten, standgehouden



tot de laatste man, maar uiteindelijk was de overmacht te groot. Zoiets. Op internationale congressen leidt dat wel eens tot gênante vertoningen. Zo heb ik het meegemaakt dat een Franse amateurhistoricus boudweg verklaarde dat de Fransen “gewonnen hebben tegen Wellington”. Alleen was hen de overwinning daarna geniepig ontfutseld door het schandalige manoeuvre van Blücher...

### **Moeten we het in diezelfde context zien dat Frankrijk onlangs verhinderde dat België herdenkingsmunten sloeg voor de slag van Waterloo?**

Ja. Zelfs als Napoleon-fan ben ik geschokt door het Franse verzet tegen die munten. Ze zijn inderdaad zo kleinzielig dat ze niet kunnen verdragen dat iemand anders een Franse nederlaag ‘viert’.

Het Franse chauvinisme speelt hen dus wel eens parten. Ook op andere vlakken trouwens. Zo was ik onlangs in Karlsruhe voor een herdenking van verzetslieden die daar geëxecuteerd zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog. Waaronder mijn oom maar ook verschillende Fransen. De voorkomende en respectvolle houding van de aanwezige Duitsers was een aangename verrassing. Maar hetzelfde kon niet gezegd worden van de Franse delegatie, die zwolg in ouderwets patriottisme. De overvloed aan vlaggen en andere nationale en heroïsche symboliek op zo’n serene herdenking leek des te ongepast toen ik besepte dat de meesten van diegenen die zich via hun uniform als oud-strijder poogden voor te doen, te jong waren om de oorlog actief beleefd te kunnen hebben.

### **Van uniformen gesproken: de mooie uniformen verklaren toch ook een deel van jouw fascinatie voor de Napoleontische periode, voor zover ik weet?**

Zeker. Tijdens mijn bezoeken aan het slagveld zag ik ook vaak mensen die aan *re-enactment* deden: het naspelen van de slag met authentieke uniformen en dito wapens. Uiteindelijk heb ik die mensen aangesproken en ben ik zelf gaan meedoen. Dat moet eind van de jaren 1980 geweest zijn. Ik heb me aangesloten bij een Engelse groep omdat de Engelsen het meeste aandacht hebben voor authenticiteit. In Wallonië (specifiek de regio Entre-Sambre-et-Meuse) bestaat ook wel een lange traditie van groepen die zich kleden in napoleontische

uniformen, de *marcheurs*. Zij zijn gegroeid uit de militaire escortes van religieuze processies. Op een bepaald moment in de 19e eeuw ontstond de gewoonte om Franse uniformen te gaan dragen. Volgens de legende recupereerden ze de uniformen die ze vonden op de slagvelden. Iets geloofwaardiger is dat er grote stocks Franse uniformen voor een spotprijs aangeboden werden zodra die niet meer nodig waren. Mogelijk speelde het vlak na 1830 ook een rol dat de voorvechters van het onafhankelijke België zeer Fransgezind waren. Hoe dan ook gaat het bij die groepen vooral om de folklore en niet om de historische correctheid.



*De romantisering van Napoleon ging enkele jaren na zijn dood reeds van start.  
Hier: Napoleon op zijn sterfbed omringd door medewerkers en vrienden  
(schilderij van Charles de Steuben, 1828)*

Dus zat ik eerst vooral bij Engelse groepen *re-enacters*. Later ook bij een internationale groep, die weliswaar vanuit Engeland opgericht was maar vooral uit Nederlanders bestond. En ik speelde onveranderlijk een *Franse* soldaat. Voor de rol van de slechterik zijn er natuurlijk altijd minder kandidaten...

Ik heb me ook met serieuzere zaken beziggehouden. Zo had men in Engeland gehoord van mijn thesis over Zuid-Nederlandse soldaten in het leger van Napoleon en heeft men mij uitgenodigd voor lezingen in het National Army Museum. Ook in eigen land heb ik jarenlang lezingen gehouden over Napoleon. Het is begonnen met een paar lezingen voor Post Factum. Iemand van een heemkundige kring hoorde daarvan en vond het een interessant thema. En van de ene kring kwam ik bij de andere terecht. Met mijn gidsbeurt voor Post Factum keer ik dus in zekere zin terug naar de bron.

**En daar zijn we heel blij om. Met je gebruikelijke enthousiasme wordt het bezoek aan Waterloo echt een activiteit om naar uit te kijken...**

*Koen Janssens*